

Gintautas Žalėnas

Josvainių bažnyčios Dievo Motinos paveikslo genezė ir istorinis kontekstas

Straipsnyje kompleksiskai nagrinėjamas Josvainių Dievo Motinos paveikslas ir jo istorinis fonas. Tikslinamas antrosios Josvainių bažnyčios pastatymo laikas, kaip terminas *ante quem non*, aptariamas Josvainių seniūnų indėlis statant ir įrengiant bažnyčią. Analizuojama paveikslo kaita ir uždėtinės puošmenos – karūnos ir aptaisas. Tiriama paveikslo ikonografija, remiantis 2004–2005 m. paveikslo restauravimo medžiaga, taip pat sąsajos su Minsko bernardinų Dievo Motinos paveikslu. Aptariamos šio paveikslo saugojimo Josvainyse aplinkybės, Josvainių seniūno Aleksandro Judickio ir jo sesers, Minsko bernardinų vyresniosios Pranciškos Judickos indėlis į Josvainių Dievo Motinos paveikslo kartotės atsiradimą Josvainyse ir jo kultą.

Reikšminiai žodžiai: Josvainių Dievo Motinos paveikslas, Josvainių bažnyčia, Žemaitijos išlaisvinimas iš švedų okupacijos, Minsko bernardinų vienuolynas, stebuklingas Minsko bernardinų paveikslas, Pranciška Judicka (*Franciszka Judycka*), Aleksandras Judickis (*Aleksander Judycki*)

Įvadas

Straipsnyje siekiama ištirti Josvainių Dievo Motinos paveikslą, išsiaiškinti jo ikonografiją, patikslinti sukūrimo laiką ir jo atsiradimo aplinkybes. Remiamasi istoriniais duomenimis, ikonografinių šaltinių analize ir paveikslo restauravimo medžiaga. Bene pirmą kartą bandoma atkreipti dėmesį į valdovo ir jam nuosavybės teise priklausančių valdų administratorių – seniūnų mecenatystės specifiką, kuri pasireiškė statant ir puošiant valdovo kolicijai priklausančias bažnyčias. Taip pat nagrinėjama Josvainių paveikslo ikonografinio pirmtako – neišlikusio Minsko bernardinų stebuklingojo Dievo Motinos paveikslo kilmė, istorija ir jo saugojimo Josvainiuose aplinkybės. Tiriant paveikslo istoriją, svarbu buvo išsiaiškinti Josvainių bažnyčios atsiradimo, fundavimo, statybos ir konsekracijų istoriją, kuri senesnėse publikacijose pateikiama skirtingai.

Šis straipsnis taip pat turi savo istoriją – rašymo istoriją. Jo pradžia buvo atsitiktinis kelių puslapių Josvainių Dievo Motinos paveikslų aprašymas, tačiau turimos medžiagos prieštaravimas ir nauji menkai žinomi duomenys privertė imtis išsamesnio tyrimo. Jo metu palaipsniui gaunama informacija ne tik skatino rašyti, bet vertė ne kartą perrašyti jau turimą tekstą ir išmesti ne vieną „gražiai parašytą“ istorijos dalį. Visa tai paliko savo pėdsaką ir šio straipsnio sandaroje. Noriu nuoširdžiai padėkoti už suteiktą pagalbą aukščiausiosios kategorijos tapybos restauratoriui Mantui Matuizai, profesorei Vaidai Kamuntavičienei ir Josvainių kultūros centro direktorei Renatai Kalvaitei.

Apie Josvainių Dievo Motinos paveikslą publikuotų duomenų itin mažai, apie jį neužsimenama seniau išleistuose, garsesniems Dievo Motinos paveikslams skirtuose darbuose¹. Bene pirmasis, nors ir trumpas aprašymas pasirodė tik pačioje XX a. pab. kun. Roberto Gedvydo Skrinško sudarytame Lietuvoje garbinamų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų kompendiume. Paveikslas šiame leidinyje datuojamas XVIII a.² Dar kelis kartus jis paminėtas kultūros paminklų (vėliau tapusių kultūros vertybėmis) sąrašuose. 1972 m. paveikslas kartu su aptaisu buvo įrašytas į Respublikinės reikšmės dailės paminklų sąrašą (kodas DR 658) ir datuotas XVIII a.³ Šiuo metu paveikslas nebeturi nacionalinės reikšmės paminklo statuso ir yra laikomas paprasta kilnojama vertybe (kodas 7908). Kultūros vertybių registre paveikslų datavimas patikslintas – „XVII a. (?) (fragmentai) / XX a. IV ketv. (pertapytas)“, aptaisai – XVII a. pab.–XVIII a. pr., karūnos – XVIII a. II p.⁴ Paveikslas kelis kartus paminėtas Tojanos Račiūnaitės moksliniuose darbuose⁵.

Josvainių bažnyčios istoriniai duomenys

Josvainių Dievo Motinos paveikslas (1 pav.) ir jo istorija neatsiejami nuo Josvainių katalikų bažnyčios – vienos svarbesnių ir senesnių Kėdainių krašte,

¹ Tarp svarbiausių darbų minėtini: Nowakowski (1902), passim; Vaišnora (1958), passim; Šinkūnaitė (1993), passim.

² Skrinškas (1999), 188, 189.

³ *Lietuvos TSR kultūros* (1973), 499.

⁴ Kultūros vertybių registras (paieška pagal kodą 7908).

⁵ Račiūnaitė (2015), 355, 463; Račiūnaitė (2018), 115–146; Račiūnaitė (2019), 305–339.

1. Jovainių Dievo Motinos paveikslas. Dabartinis vaizdas. Renatos Kalvaitės nuotrauka, 2025

tiksliu – Nevėžio upės dešniakrantėje dalyje, kuri, kiek siekia seniausios rašytinės žinios, visada priklausė Žemaitijai. Senosios Lietuvos valstybės laikais Josvainiai su apylinkėmis buvo karaliaus valda, turėjusi seniūnijos⁶ statusą. Valdovo paskirti seniūnai administravo šią valdą, jie taip pat rūpinosi seniūnijos teritorijoje esančių bažnyčių statybomis ir remontu⁷, savaime suprantama, jei valdovas buvo jų koliatorius. Maždaug nuo 1588 iki 1619 m. Josvainių seniūnu buvo Lietuvos didysis kancleris Leonas Sapiega⁸ (1557–1633), pastatęs ne vieną dešimtį katalikų bažnyčių.

Literatūroje neretai nurodoma, kad pirmoji medinė Josvainių bažnyčia pastatyta 1590 m. klebono Mato Kobilinskio⁹, remiantis kitais šaltiniais, Josvainių bažnyčia buvo senesnė¹⁰. 1590 m. data greičiausiai susijusi su fundacinės privilegijos suteikimo istorija. Vincentas Juzumas šią privilegiją

⁶ Karalius Žygimantas Vaza visas seniūnijas suskirstė į dalijamas už nuopelnus (vadinamas „nusi-pelnusiųjų duona“) ir ekonomijas, kitaip – karaliaus stalo dvarus; žr. Gloger (1903), 273. Istorinėje literatūroje Josvainių seniūnija tarp valdovo stalo dvarų neminama, tačiau Adamas Krescenty Łopaciński teigė, kad nuo 1569 m. ji buvo laikoma ekonomija (Łopaciński (1882), 505), todėl jos pajamų dalis turėjo atitekti tiesiogiai karaliui. Ši informacija nėra patikrinta kitais šaltiniais.

⁷ Kad tai buvo įprasta reikalų padėtis, rodo ir XVII a. Veliuonos bažnyčios statybų ir remonto istorijos, iš kurių matyti Veliuonos seniūnų indėlis į statybos ir remonto darbus; žr. Žalėnas (2021), 16, 65, 66, 68, 76.

⁸ Tikslus seniūno pareigų laikas nežinomas: Vincentas Juzumas nurodė, kad apie 1588 m. Leonas Sapiega iš valdovo gavo Josvainių ir Rietavo seniūnijas, tačiau 1620 m. Josvainių seniūniją esą atidavė sūnui Jonui, kuris apie 1625 m. ją perleido Aleksandrui Masalskiui (Juzumas (2013), 1007, 1008), bet šis jau 1619 m. valdė Rietavo seniūniją (Misius (1992), 90). Todėl didelė galimybė, kad ir Josvainių seniūnija maždaug nuo 1619 m. galėjo būti atitekusi Aleksandrui Masalskiui, valdžiusiam ją iki mirties 1643 m.

⁹ Misius, Šinkūnas (1993), 149; Kviklys (1983), 222.

¹⁰ Mūsų temai pirmosios Josvainių bažnyčios pastatymo laikas turi tik pagalbinę reikšmę, todėl nesileisdami į išsamesnę analizę pateiksime pagrindines žinias: remiantis V. Juzumu, pirmoji bažnyčia buvo įsteigta 1520 m. Žygimanto Senojo nurodymu (Juzumas (2013), 1008). Apie 1592–1597 m. datuojamame „Žemaičių vyskupijos aprašyme“ nurodyta, kad Josvainių bažnyčia buvo įsteigta (*erecta*) karaliaus (Žygimanto) Augusto revizorių (Jovaiša (2002), 227, 234, 235). Tai galėjo nutikti 1569 m., kai buvo atliekama karaliaus valdų iliustracija (Gloger (1903), 273; Łopaciński (1882), 505). Spėjama, kad ši bažnyčia buvo vizituota 1579 m. Žemaičių vyskupijos generalinės vizitacijos metu (*Fontes Ecclesiastici* (1998), XXIV, 320, 321). Motiejus Valančius pirmąją Josvainių šventovę vadino koplyčia (Valančius (1972), 95). Vis dėlto atrodo, kad tai nebuvo privati dvaro koplyčia – tokia tikrai egzistavo Josvainių dvare XVII a. vid. ir apie ją kalbama šio straipsnio pabaigoje. Greičiausiai M. Valančius ją taip pavadino dėl to, kad pirmoji bažnyčia neturėjo aprūpinimo (fundacijos) ir jos kunigas buvo išlaikomas Josvainių dvaro.

datuoja 1590 sausio 3 d.¹¹ Privilegijos tekstas, publikuotas „*Fontes Historiae Lituaniae*“, datuotas 1593 m., tačiau patvirtinimo diena ir mėnuo neįrašyti – paliktos tuščios vietos¹², 1599 m. ši privilegija vis dar nebuvo karaliaus patvirtinta¹³. Iš Pauliaus Jatulio nuorodos galima suprasti, kad aktas buvo pasirašytas tik 1603 m.¹⁴ Taigi, kol privilegija buvo patvirtinta, prireikė apie 13 metų.

Mažai abejotina, kad monarchas ne tik pasirašė privilegiją, bet ir liepė Josvainiuose pastatyti naują bažnyčią. Tokio pobūdžio statybos karaliui priklausančiuose valdose greičiausiai buvo vykdomos valdovo lėšomis, galbūt tam panaudojant iš seniūnijos gaunamas lėšas ar nustatčius kitą finansavimo šaltinį. V. Juzumas nurodė, kad antroji bažnyčia pastatyta 1604 m.¹⁵ Ji neatrodo pernelyg ankstyva, nes medinę bažnyčią galima pastatyti per metus, tačiau užtruko ją įrengti. Atsižvelgus į šią aplinkybę tenka atmesti literatūroje nurodomas bažnyčios konsekavimo datas – 1604¹⁶ ir 1605 m.¹⁷ ir pritarti 1648 m. Josvainių bažnyčios vizitacijoje nurodytai 1607 m. datai¹⁸. Bažnyčios konsekavimo data yra svarbi mūsų temai, nes iki jos buvo stengiamasi užbaigti bažnyčios vidaus įrengimą ar bent pagaminti svarbiausius jo elementus.

Iš pateiktų duomenų galima daryti išvadą, kad 1590 m. antroji Josvainių bažnyčia nebuvo pastatyta, nes tai tik privilegijos projekto parašymo data. Bažnyčia turėjo būti pastatyta ir įrengta pačioje XVII a. pradžioje, tarp 1603–1607 m., vadovaujant tuometiniam Josvainių seniūnui Leonui Sapiegai. Nuo jo valios nemažai priklausė, kokia bus bažnyčios išvaizda ir kas ją statys, greičiausiai taip pat ir įrangos pobūdis. Konkrečius organizacinius darbus greičiausiai vykdė vietoje gyvenęs Josvainių dvaro prižiūrėtojas

¹¹ Juzumas (2013), 1008.

¹² *Fontes Historiae* (1984), 551–554.

¹³ *Ibid.*, 583 (Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio laiškas Leonui Sapiegai, kuriame vyskupas prašo paskubinti monarchą pasirašyti fundacijos patvirtinimo aktą).

¹⁴ *Ibid.*, 551.

¹⁵ Juzumas (2013), 1009.

¹⁶ Valančius (1972), 95.

¹⁷ Juzumas (2013), 1009.

¹⁸ Josvainių bažnyčia konsekacijos metu buvo pašvęsta Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų, šv. Kazimiero ir visų šventųjų garbei. Žr. *Fontes Historiae* (2011), 329.

(paseniūnis ar tijūnas). Čia tenka pažymėti, kad vien tik 1604 m. L. Sapiega, neskaitant Josvainių bažnyčios, pastatė dar tris bažnyčias¹⁹.

Literatūroje nurodoma, kad Josvainių bažnyčia antrą kartą konsekruota 1665 m.²⁰, ir daroma išvada, kad bažnyčia 1655 m., vykstant karams su Rusija ir Švedija, galėjo būti sunaikinta²¹. Vis dėlto, kaip matysime toliau, bažnyčia nebuvo sunaikinta, tai liudija ir iki šių dienų išlikęs senasis bažnyčios varpas, nulietas 1634 m.²² Po antrosios konsekracijos bažnyčia be didelių sukrėtimų išstovėjo beveik iki pat XX a., kai amžių sąvartoje ją pakeitė dabartinė mūrinė bažnyčia, konsekruota 1920 m. paskutinio Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus.

Josvainių Dievo Motinos paveikslas istorinių dokumentų šviesoje

Apie mūsų aptariamą paveikslą dokumentinių liudijimų turime nedaug, bet jie itin svarbūs. Tarp jų išsiskiria seniausias mums žinomas Josvainių bažnyčios inventorius, surašytas 1648 m. per vizitaciją. Jame nurodyta, kad bažnyčioje tuo metu buvo du Dievo Motinos paveikslai²³. Pirmasis buvo didžiojo altoriaus antrajame tarpsnyje ir pavadintas kaip Čenstakavos Švenčiausiosios Mergelės paveikslas. Antrasis, saugotas dešiniajame šoniniame „sename altoriuje“ (*altare vetus*), buvo senovinis (*imago antiqua*)²⁴. Vargu ar maždaug prieš keturiasdešimt metų nutapytas paveikslas galėjo būti laikomas senoviniu, greičiausiai tai buvo gotikinio stiliaus kūrinys, perkeltas iš senosios bažnyčios – XVII a. vid. gyvenusio dvasininko akims toks paveikslas jau turėjo atrodyti senas. Taigi iki 1648 m. dabartinio Dievo Motinos paveikslo Josvainių bažnyčioje nebuvo, nes jį sumaišyti su Čenstakavos Dievo Motinos atvaizdu sunkiai įmanoma, ypač turint ome-

¹⁹ Gryko (2012), 78.

²⁰ Misius, Šinkūnas (1993), 149.

²¹ *Ibid.*

²² Kultūros vertybių registras (paieška pagal kodą 7909).

²³ Bažnyčioje buvo dar ir trečiasis, bažnyčios titulinis paveikslas, vaizdavęs Švč. Mergelės Marijos Ėmimą į dangų, tačiau mūsų temai jis nėra svarbus.

²⁴ *Fontes Historiae* (2011), 329.

nyje, kad 1648 m. vizitacijos aktą surašė teologijos daktaras Jokūbas Stanckevičius, ėjęs vizitatoriaus sekretoriaus pareigas²⁵.

Kitas šaltinis – Josvainių bažnyčios vizitacija, surengta Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco nurodymu, dokumento data nėra aiški. T. Račiūnaitė nurodė, kad jis surašytas tarp 1677 ir 1716 m.²⁶ Tačiau vyskupas mirė 1695 m. Mindaugas Paknys šią vizitaciją datuoja 1677–1693 m.²⁷ Didelė tikimybė, kad dokumentas surašytas praėjus maždaug 40-iai metų po mūsų jau aptartos 1648 m. vizitacijos. Dokumente pirmą kartą minimas dabar bažnyčioje saugomas Dievo Motinos paveikslas, išsiskyres votų gausa²⁸. Taigi tuo metu paveikslas jau turėjo garbinimo istoriją, kuri negalėjo susiformuoti per kelerius metus, tam reikėjo ne vieno dešimtmečio. Todėl paveikslas Josvainių bažnyčioje atsirasti galėjo bent prieš kelis dešimtmečius, tačiau ne anksčiau kaip 1648 m. Tuo laiku, t. y. nuo 1647 m.²⁹ iki mirties 1677 m., Josvainių seniūnu buvo Rečycos vaiviskis Aleksandras Judickis, 1664 m. tapęs dar ir Minsko kaštelionu. Tai buvo ryški istorinė asmenybė, apie ją rašoma toliau.

M. Paknys nurodė, kad 1647 m. A. Judickis Josvainių bažnyčioje „įrengė didįjį Švč. Trejybės altorių ir (greičiausiai panašiu metu) šoninį Švč. Marijos Marijos altorių“³⁰, tačiau 1648 m. vizitacijoje didysis altorius turėjo titulinis Visų Šventųjų ir Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų paveikslus ir niekur neužsiminta, kad altorius naujas³¹. Atsižvelgus į šią aplinkybę, galima manyti, kad 1647 m. naujas altorius buvo ne pagamintas, bet tik užsakytas ir vizitacijos metu jo dar nebuvo bažnyčioje. Jis galėjo atsirasti bažnyčioje dar tais pačiais 1648 arba kitais metais. Savaime suprantama, kad naujai įrengti altoriai turėjo būti konsekruoti, o tai nebuvo padaryta iki karo su rusais ir švedais. Jų konsekracija įvyko tik 1665 m. ir

²⁵ *Ibid.*, XIII.

²⁶ Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, PR-349, l. 19 (cituoja ma pagal Račiūnaitė (2018), 133, išnaša nr. 90).

²⁷ Paknys (2003), 197.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Šią datą nurodė V. Juzumas; žr. Juzumas (2013), 1008.

³⁰ Paknys (2003), 164. Panašu, kad ir M. Paknys, ir T. Račiūnaitė rėmėsi tuo pačiu šaltiniu, tik skirtingais jo puslapiais (M. Paknys nurodė signatūrą – LNB RS, f. 130, b. 349, r. 1–2).

³¹ *Fontes Historiae* (2011), 329.

greičiausiai tik altorių, o ne visos bažnyčios, nes apie kokius nors bažnyčios perstatymo darbus nėra žinoma. Todėl M. Valančius veikiausiai buvo teisus teigdamas, kad XVII a. pr. konsekruota bažnyčia išstovėjo iki jo laikų³². Nežinome, koks Dievo Motinos paveikslas buvo įkurdintas naujame Švč. Mergelės Marijos altoriuje – tai galėjo būti ir naujas paveikslas, ir kuris nors iš senesnių Dievo Motinos atvaizdų, paminėtų 1648 m. inventoriuje.

Išliko ir dar viena svarbi istorinė žinia – jau kitas Josvainių seniūnas Kristupas Ščitas (lenk. *Krzysztof Szczyt*) tarp 1677–1693 m. pastatė naują Švč. Mergelės Marijos altorių Josvainių bažnyčioje³³ (žinia iš mūsų jau minėtos, tiksliau nedatuotos vizitacijos). Taigi praėjus vos 30 ar 40 metų naujai pastatytas altorius buvo pakeistas. Akivaizdu, kad tai liudija apie itin išaugusį Josvainių Dievo Motinos paveikslo kultą. Su paveikslo perkėlimu į naują altorių galbūt reikėtų sieti ir dabar paveikslą puošiančio metalinio aptaiso pagaminimą.

Negalime pasakyti, ar nauji altoriai Josvainių bažnyčioje buvo pastatyti kaip seniūnų A. Judickio ir K. Ščito pamaldžios aukos, ar tai buvo karalių valios išpildymas. Vargu ar kuris Abiejų Tautų Respublikos monarchas lankėsi Josvainiuose, tačiau toks nurodymas galėjo būti duotas paprašius Žemaičių vyskupui. Vis dėlto drįstame spėti, kad antrojo Švč. Mergelės Mergelės altoriaus atsiradimas galėjo būti susietas su karaliaus Jono III Sobieskio (valdė 1674–1696 m.) strategine pergale prieš turkus prie Vienos 1683 m. Ši pergalė padarė didžiulį įspūdį tos epochos žmonėms. Pergalinga mūšio baigtis buvo priskirta ypatingam Švenčiausiosios Mergelės užtarimui ir globai. Pamaldumu garsėjęs karalius atsidėkodamas statė bažnyčias ir paliko įvairių votų svarbesnėse Dievo Motinos garbinimo vietose (pvz., Čenstakavoje). Nemaža galimybė, kad naujo altoriaus pastatymas, tuo metu žinomąją jau pelnusiajam Josvainių Dievo Motinos paveikslui, buvo vienas iš valdovo padėkos ženklų Dangiškajai Protektorei.

³² Valančius (1972), 95.

³³ Paknys (2003), 197.

Josvainių Dievo Motinos paveikslas ir jo puošmenos

Josvainių bažnyčioje Dievo Motinos paveikslas saugomas šoniniame evangelijos ar, kaip buvo sakoma, moterų pusės altoriuje, tiksliau – altoriaus retabulo pirmajame tarpсныje. Paveikslas tapytas aliejumi ant drobės, užtrauktas ant iš lentų sumontuoto skydo. Drobė stačiakampė, su segmentinės arkos pavidalu suapvalintu viršumi. Jo aukštis – 120 cm, plotis – 82 cm. Paveikslas iš tolo išsiskiria blizgančiu metaliniu rūbu (aptaiso aukštis – 84 cm, plotis – 82 cm³⁴), puošniomis karūnomis ir šalimais pakabintomis votyvinėmis plokštelėmis. Tai seni pamaldumo ženklai, randami daugelyje Lietuvos katalikų bažnyčių ir akivaizdžiai liudijantys paveikslų kultūrą ir jo mastą.

Dievo Motinos paveikslą puošia dvi karūnos, kaip įprasta, didesnioji vainikuoja Švč. Mergelės galvą (2 pav.), o mažesnė skirta vaikeliui Jėzui (3 pav.). Abi karūnos pagamintos tuo pačiu metu ir to paties meistro dirbtuvėje. Tai puikūs rokoko stiliaus kūriniai, pagaminti patyrusio auksakalio greičiausiai Vilniuje XVIII a. pab., galbūt po 1794 m. Abi karūnos yra vadinamojo uždarojo tipo – tokios regalijos pagrindą sudaro įprasta karališkoji karūna, susidedanti iš apskrito lanko, vadinamo *karūnos žiedu*, jo viršuje pritvirtintų smaigų (*spyglių*), kurie dažniausiai užsibaigia išplatėjusiais papuošimais, vadinamais *lapais*³⁵, dar aukščiau iškeliami išlenkti lankai, visada susijungiantys ties viduriu aukščiausiame taške, jų subėgime paprastai įtaisomas valdovo rutulys su kryželiu. Lietuvoje ant paveikslų dažniausiai matome uždaras karūnas³⁶, jų lapai būna įvairių formų, tačiau Josvainių Marijos karūnos lapai išsiskiria originalumu – jie primena iš dviejų rokalių sudarytą, plačiai atvertą kriauklę su spalvota stikline akimi jos viduje. Kitos, panašiai papuoštos karūnos šiuo metu nėra mums žinomos.

Tai ne vienintelis išskirtinis Josvainių karūnų bruožas. Iš panašių dirbinių jos išsiskiria ir itin gausiu brangakmenių imitacijų panaudojimu. Abi karūnos nusagstytos briaunoto stiklo akutėmis – jos skaidrios,

³⁴ Matmenys iš Kultūros vertybių registras (paieška pagal kodą 7908).

³⁵ Literatūroje karūnos lapai kartais vadinami „ragais“, o tai negali būti priimtina atsižvelgiant į išskirtinį regalijos statusą.

³⁶ Atvirojo tipo paveikslų karūnų Lietuvoje žinoma nedaug; žr. Stankevičienė (2014), 79.

2. Josvainių Dievo Motinos paveikslas. Švč. Mergelės Marijos karūna. Vilnius (?), XVIII a. pab. Renatos Kalvaitės nuotrauka, 2025

raudonos ir geltonos, stambesnės išdėstytos pavieniui, smulkesnės sudaro puošnias rozetes, sukomponuotas iš 10, 15 ar 17 akučių. Vis dėlto svarbu pabrėžti, kad karūnų puošybai buvo naudotas net ne spalvotas stiklas, o jo imitacijos, gaunamos nudažant briaunotų stikliukų plokščius dugnus reikiama spalva. Raudona spalva iki šiol išliko dar gana intensyvi, o geltona spalva jau beveik visiškai išblukusi. Sprendžiant iš kai kurių stikliukų spalvos intensyvumo, galima spėti, kad kartu su stikliukais karūnomis papuošti naudoti ir keli šlifuoti akmenukai.

Paveikslas aptaiso datavimas nekelia didesnių klausimų – jis kiek daugiau nei šimtmečiu senesnis už karūnas, jį galima datuoti maždaug 1670–1690 m., taigi jis buvo pagamintas Jono Sobieskio valdymo metais.

3. Josvainių Dievo Motinos paveikslas. Vaikelio Jėzaus karūna.

Vilnius (?), XVIII a. pab. Renatos Kalvaitės nuotrauka, 2025

Jei pasitvirtintų prielaida, kad aptaisas pagamintas kartu su naujuoju altoriumi kaip karaliaus Jono III Sobieskio votas dėkojant už pergalę prie Vienos, jo datavimą būtų galima nukelti maždaug į 1684–1690 m. Aptaisas sukurtas auksakalio, nepratusio dirbti su skulptūrinėmis formomis, tačiau įgudusio graviruojant augalinius ornamentus. Todėl aptaisas išėjo plokščias, audinių struktūra perteikta primityviai, Marijos ir jos Sūnaus apdarai susilieję. Kiek aukštesniu reljefu modeliuota Marijos kairiosios rankos rankovė ir horizontali juosta, einanti nuo dešinėsios Marijos rankos per Vaikelio ir jo Motinos liemenis. Reljefu išsiskiria ir ties Marijos bei Vaikelio kaklais iškalstinėtos grandinėls ir Marijos kairiosios rankovės viršuje, jau ties petimi, pavaizduota sparnuota angelo galvutė. Rūbų klostės

4–5. Josvainių Dievo Motinos paveikslu aptaiso fragmentai. Lietuva, apie 1684–1690 m. (?).
Renatos Kalvaitės nuotrauka, 2025

perteiktos vertikaliomis grafiškomis linijomis, daugeliu atvejų lygiagrečiomis, sudarančiomis panašaus dydžio netaisyklingas juostas. Jų vidų užpildo žydinčios gėlės ir lapai, šie motyvai, skirtingai nuo tuo metu dominavusios tendencijos, yra ne kalstyti, o graviruoti ir puncuoti, gėlių koteliai trumpi ir be atšakų, dominuoja tulpių žiedai, nors yra narcizų, vilkdagių ir kitokių rūšių žiedų, lapai pailgi, lengvai karpyti. Specifine, kitur Lietuvoje nepastebėta fantastinių gėlių atmaina laikytinos „pilnavidurės tulpės“ – žiedai su į tulpę panašiais žiedlapiais, supančiais redukuotą saulėgražos žiedyną primenančią vidinę žiedo dalį³⁷ (4, 5 pav.).

³⁷ Žiedo motyvas greičiausiai paimtas iš ornamentų pavyzdžių leidinių, kurie buvo gana gausiai spausdinami XVII a. Tokį pat žiedą pavyko surasti ant XVII a. 7 deš. Niurnberge pagamintos taurėlės, išstatytos parduoti Bukowskio aukcionų namuose; žr. *Bukowskis* (2011).

Kur gamintas Josvainių aptaisas, sunku pasakyti, greičiau ne Kėdai-
niuose, o Vilniuje. Iš mums žinomų kūrinių artimiausiu laikytinas Linku-
vos Snieginės Dievo Motinos paveikslo aptaisas³⁸, galbūt pagamintas to
paties meistro. Šis aptaisas primena Josvainių analogą plokščia graviruota
ir puncuota augaline puošyba bei metale iškalstyta grandinėle, pakabinta
Marijai po kaklu. Kaip ir Josvainių paveiksle, ji sudaryta iš persikertančių
apskritų grandžių. Panašiai ilgomis grafiškomis linijomis modeliuotos ir
apdarų klostės. Tarp abiejų aptaisų yra nemažai skirtubių – Linkuvos aptai-
sas aiškiai vėlesnis, sukurtas pačioje XVII a. pab. ar apie 1700-uosius, jame
Marijos apsiausto viršų puošiantys gėlių žiedai iškalstyti nors ir labai žemu,
bet vis dėlto reljefu, tačiau žemiau visai suplokštėja. Marijos rūbą puošian-
tys motyvai sudaryti iš ilgų liaunų vertikalių šakų su atšakomis, švelniai kar-
pytais lapais ir stambiais žiedais, šie primena Josvainių aptaiso puošybą, o

³⁸ Stankevičienė (2014), 98.

retai aptinkamas „pilnavidurių tulpių“ motyvas jau leidžia kalbėti apie to paties meistro ranką. Šiuo atveju tenka atsižvelgti į tai, kad abu šiuos kūrinius gali skirti apie penkiolika, o gal dar daugiau metų.

Negalima teigti, kad plokščia grafiška Josvainių aptaiso puošyba, išskirianti jį iš kitų analogiškų to meto kūrinių, buvo daroma dėl meistro negebėjimo – Linkuvos aptaise yra visa grupė puikiai iškalstytų, nors ir žemo reljefo žiedų. Gali būti dvi priežastys, kodėl pasirinktas toks sprendimas – arba darbas turėjo būti atliktas per labai trumpą terminą, arba meistras turėjo gauti nedidelį atlygį už savo darbą, o tai neleido užsiimti daug laiko reikalaujančiu kruopščiu iškilų gėlių žiedų formavimu. Neatlikę metalo ekspertizės negalime vienareikšmiškai teigti, kad gaminant aptaisą buvo taupoma. Sprendžiant iš paties aptaiso, toks įtarimas yra ir tai galėtų būti paradoksalus ir netiesioginis argumentas, sustiprinantis prielaidą, kad naujasis Švč. Mergelės Marijos altorius ir paveikslas aptaisai buvo pagaminti karaliaus Jono Sobieskio nurodymu. Altoriaus pastatymas ir aptaiso pagaminimas nebuvo nepakeliamai didelė investicija, todėl didžiausia tikimybė, kad karaliaus nurodytus darbus Josvainių seniūnas K. Ščitas turėjo finansuoti iš seniūnijos pajamų, ir tai galėjo tapti akivaizdžiu motyvu kuo pigiau atlikti reikalaujamus darbus.

Išsisinis paveikslo aptaiso puošimas realistiškais gėlių žiedais ir jų repertuaras būdingi vadinamajam *gėliniam barokui*³⁹. Šiuo terminu nusakoma brandžiojo baroko ornamentinės puošybos kryptis, klestėjusi Vidurio Europos kraštuose XVII a. maždaug nuo 5 deš. pab. iki 10 deš. vid. Jai būdinga puošyba natūralistiškai pavaizduotomis gėlėmis (puikus tokios stilistinės krypties pavyzdys yra Pažaislio Dievo Motinos paveikslo gėlių apvadas⁴⁰). Ankstyvuojau periodu buvo ypač mėgstamos tulpės ir narcizai, vėlyvajame etape išpopuliarėjo bijūnai, saulėgražos ir kiti pilnaviduriai žiedai. Lietuvoje ši puošybos kryptis nedrąsiai pradėjo reikštis XVII a. 5 deš. pab.⁴¹, tačiau prasidėjęs karas su rusais ir švedais Lietuvai turėjo

³⁹ Pastaruojau metu kai kurių autorių vartojama alternatyvi termino forma „gėlių barokas“ turi per daug šalutinių reikšminių konotacijų ir nepagrįstai akcentuoja pirmąjį šio sudėtinio termino žodį.

⁴⁰ Liškevičienė (2013), 173–199.

⁴¹ Ankstyviausiu žinomu pavyzdžiu reiktų laikyti Budos Dievo Motinos paveikslo siluetinį aptaisą, pagamintą 1649 m.; žr. Stankevičienė (2014), 84.

katastrofiškų pasekmių – nuo 1655 m. net šešerius metus rusų kariuomenė buvo okupavusi Vilnių ir didesnę dalį Lietuvos, dauguma turtingesnių Vilniaus amatininkų tuos metus praleido emigravę į protestantišką Prūsiją, kurioje buvo puoselėjama vėlyvajam manierizmui būdinga kremzlinė ornamentika.

Pasibaigus karui, iš emigracijos Prūsijoje sugrįžę auksakaliai greičiausiai parsinešė ir prūsiškas puošybos madas, kurios maždaug dešimtmečiu galėjo sustabdyti gėlinio baroko plitimą Lietuvoje. Ši baroko kryptis Lietuvos auksakalystėje datuojama maždaug nuo XVII a. 8 deš. pr. iki 1690 m. pradžios ar vidurio. Lietuvos medžio drožyboje šiuo periodu vis dar dominavo kremzlinė ornamentika. Todėl Josvainių Dievo Motinos paveikslo aptaisas, nors ir neišskirtinio meninio lygio, yra svarbus dokumentas, liudijantis gėlinio baroko paplitimą Lietuvoje ir jo įvairovę.

Josvainių Dievo Motinos paveikslo kaita

Grįžkime prie Josvainių Dievo Motinos paveikslo ir pažvelkime į tai, kas paslėpta po foną dengusiu aksomu ir aptaisais. Jau anksčiau nurodėme, kad Švč. Mergelės Marijos su Vaikeliu atvaizdą sudaro nevienalaikės dalys, todėl ir paties paveikslo pakeitimų galėjo būti ne vienas. Spėjama, kad paveikslas galėjo būti atnaujintas XX a. pr., kai buvo perkeltas į naujai pagamintą dabartinį altorių. Greičiausiai tuo metu paveikslo fonas buvo padengtas nauju tamsiai raudonu aksomu, o rausvinti Marijos skruostai neteko spalvos ryškumo. Paskutinį kartą paveikslas keitė savo išvaizdą jau šio amžiaus pradžioje, kai 2004–2005 m. jį restauravo aukščiausiosios kvalifikacinės kategorijos molbertinės tapybos restauratorius Mantas Matuiza. Deja, prieš kelis dešimtmečius dar nebuvo techninių galimybių, neatlikti ir nuodugniesni menotyriniai ir istoriniai tyrimai, vis dėlto restauruojant padaryti reikšmingi atradimai, o paveikslas atgavo dalį pirminio savo vaizdo.

Kaip atrodė paveikslas prieš restauravimą, liudija išlikusi sena nuotrauka (žr. 6 pav.). Joje matomas vaizdas nedžiugino akių – pusiau oksidais padengtas, pusiau nuvalytas metalinis aptaisas atrodė niūriai, aksomas, chaotiškai nusagstytas votais, taip pat negerino vaizdo. Keistokas buvo ir vaikelio Jėzaus apykaklės į viršų užlenktas kairysis kraštas, beveik dengiantis

6. Josvainių Dievo Motinos paveikslas prieš 2004–2005 m. restauravimą.
Manto Matuizos nuotrauka, 2003

jam ausį, o Marijos kairėje rankoje laikomos knygos puslapiai buvo pajuodę nuo altoriaus žvakių suodžių.

Ovalus Marijos veidas su tiesia nosimi, didelėmis, kiek primerktomis akimis ir juodais plaukais šiek tiek priminė XIX a. tapyboje aptinkamą moterų iš pietų kraštų tipažą ir tik metalinis aptaisas kėlė minčių, kad paveikslas gali būti gerokai senesnis. Tačiau aptaiso senumo negalėtume laikyti stipriu argumentu, leidžiančiu datuoti paveikslą *ante quem*, t. y. anksčiau aptaiso sukūrimo laiko. Žinomas ne vienas atvejis, kai metaliniais aptaisais papuošti paveikslai sutrūnydavo arba sudegdavo. Galbūt panašiai nutiko Žemaitkiemio Švč. Mergelės paveikslui, kur seni XVII a. siekiantys aptaisai dengia XX a. tapytą paveikslą⁴².

Nemažai Josvainių Dievo Motinos paveikslų paslapčių atskleidė restauravimas. Tik nuėmus foną dengiantį aksomą atsivėrė netikėtas vaizdas – Vaikelis paveiksle turėjo dvi galvas! (7 pav.). Viena jų atskirai nutapyta, iškirpta ir priklijuota ant paveikslų (8 pav.), kita originali, šiek tiek palenкта ir profiliu prigludusi prie Motinos peties (9 pav.). Priklijuota pilnaveidžio Jėzaus galvutė beveik frontali, su nedideliu posūkiu į kairę pusę, jo lūpos ir dalgio formos antakių lankai beveik tokie patys kaip ir jo Motinos. Panašu, kad tas pats dailininkas, nutapęs naująją Jėzaus galvutę, galėjo taip pat „pataisyti“ ir Marijos veidą. Tai, kad galvutė vėlesnė už aptaisą, liudija ir mūsų anksčiau minėtas aptaiso išsikišimas, pridengęs priklijuotos Jėzaus galvutės kaklo šoną ir dešinę ausį. Šis fragmentas turėjo prasmę, kai Vaikelis buvo apkabinęs Motiną ir jis dengė Jėzaus kairiosios rankos, nemamai nuclinančios už Marijos nugaros, petį. Priklijavus naująją galvą šis fragmentas atrodė nenatūraliai ir gadino vaizdą.

Į klausimą, kodėl buvo pakeista vaikelio Jėzaus galva, atsakyti paprasčiausiai: naujoji galva turėjo neleisti situacijos, kuri dabar matoma paveiksle – kai ant palenktos Vaikelio galvos pakaušio uždėta karūna atrodo nenatūraliai, tarsi sprūstanti žemyn. Akivaizdu, kad restauratoriui teko neišsprendžiama užduotis – arba atidengti autentišką Vaikelio veidą, sugrąžinant prarastą jautrų motinos ir sūnaus santykį, retai aptinkamą Lietuvos sakralinėje tapyboje, bet dėl šios priežasties sukurti nuo pakaušio krintančios karūnos

⁴² Dr. Alantės Valtaitės-Gagač informacija.

7. Jovainių Dievo Motinos paveikslas restauravimo metu. Manto Matuizos nuotrauka, 2004

8. Jovainių Dievo Motinos paveikslas su dviem Vaikelio galvomis. —
Manto Matuizos nuotrauka, 2004

iliuziją, arba palikti daug vėlesnę Vaikelio galvą ir turėti dar vieną iškilmingą dangiškujų monarchų atvaizdą.

Antrosios Vaikelio galvos atsiradimas buvo nedidžiausias pokytis paveikslo istorijoje. Dar vieną pakeitimą liudija paveikslo aptaisė pavaizduoti autentiški Marijos apdarų elementai – tunika perjuosta audinio juosta, atidengtas kairiosios rankos dilbis su marškinių rankovės fragmentu, vaikelio Jėzaus tuniką juosianti juosta. Visi šie elementai, kaip galima matyti iš aptaisu neپردengto paveikslo nuotraukos, dabar yra dingę (10 pav.). Marijos tunika kažkuriuo laiku buvo uždažyta lygiu purpurinės spalvos dažų sluoksniu ir išmarginta baltomis rozetėmis, žvaigždutėmis ir iš įvairių smulkių elementų sudarytais ornamentais (11 pav.), greičiausiai panaudojus dažytojų (?) marginimo spaudus – tai liudija vienoda pasikartojančių elementų sandara ir dydžiai, nors jų pakraščiai nėra visiškai tapatūs.

Ties abiem Marijos šonais matomi apsiausto fragmentai skiriasi tik mėlyna spalva, dabar įgavusia žalsvumo atspalvį, išmarginti tokiais pat standartiniais puošybiniais elementais, nuspalvintais geltonai. Šis apsiaustas dengia ir kairįjį apatinį paveikslo kampą. Primityviai nutapyta Vaikelio „impresionistinė“ tunika mirga rudos spalvos atspalviais – dominuojantys gelsvai rudi tonai keičiasi į rausvai ir pilkai rudus, o visumą papildė geltoni švytuliai. Vaikelio tunika aiškiai nutapyta jau „uždėjus“ naująjį Marijos apdarą, nes purpurinės spalvos dėmės ir kai kurios rozetės „palenda“ po Vaikelio tunikos kraštais, o intensyvi spalva atskirose vietose prasimuša į paviršius. Iš neपर्dengtos Vaikelio nugaros ir dešiniojo peties fragmentų, iš po plono tunikos dažų sluoksnio matomi dešinėsios rankos kontūrai tarsi sudaro įspūdį, kad pradžioje Vaikelis galėjo būti pavaizduotas nuogas. Greičiausiai su naujuoju Marijos apdaru buvo nutapyta ir draperija paveikslo viršutiniam kampe ir paveikslo fonas.

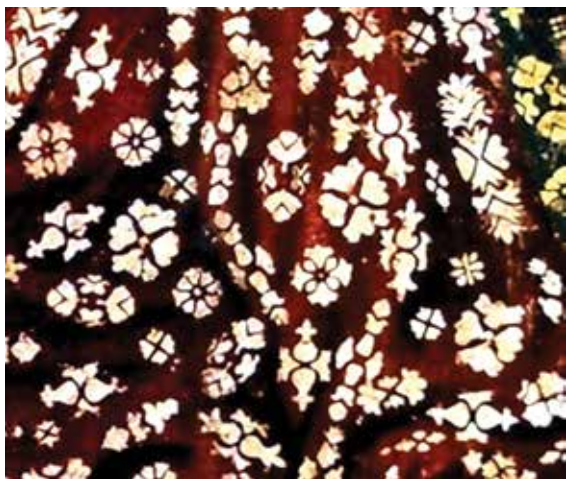
Šios „restauracijos“ laikas nusakomas nelengvai. Auksakalys, XVII a. pab. daręs apmatavimus ir būsimo aptaiso projektą, turėjo matyti nepakeistą ar mažai pakeistą paveikslą. Motyvas pertapyti paveikslo dalis, kurios paslėptos po aptaisu, neatrodo paremtas logika, nebent paveikslas kurį laiką būtų netekęs aptaiso. Atmetant galimybę, kad paveikslo aptaisas galėjo būti

← 9. Josvainių Dievo Motinos paveikslo fragmentas su autentišku Vaikelio Jėzaus veidu. Manto Matuizos nuotrauka, 2004.

10. Josvainių Dievo Motinos paveikslas restauravimo metu be metalinio aptaiso.
Manto Matuizos nuotrauka, 2004

įkeistas ir vėliau atpirktas (tokių atvejų mūsų kraštuose nežinoma), lieka du istoriniai momentai, kai sidabrinis aptaisas galėjo būti nuimtas – tai galėjo nutikti Šiaurės karo metu, siekiant jį apsaugoti nuo plėšikaujančios švedų kariuomenės. Vis dėlto vargu ar paveikslo būklė, praėjus maždaug 30 metų nuo tada, kai aptaisas buvo uždėtas, galėjo tapti tokia kritinė, kad reiktų atnaujinti iš esmės. Taigi realesnė galimybė yra 1794 m. sukilimo laikas. Tuo metu Lietuvos visuomenė sudėjo dideles aukas, skaudžių nuostolių patyrė ir įvairių konfesijų bažnyčios – savanoriškai ar patriotams „paraginus“, jų valdytojais sukilėliams perdavė daug bažnytinio sidabro ir varpų. Iš istorinių

11. Josvainių Švč. Mergelės „marškinių“ fragmentas, apie 1684–1690 m. (?). Manto Matuizos nuotrauka, 2004

dokumentų žinome, kad 1794 m. birželio 17 d. Kėdainių reformatai paaukėjo „išsivaduojančios Tėvynės naudai“ varpą⁴³. Todėl didelė galimybė, kad Josvainių paveikslo aptaisas ir jo karūnos panašiu laiku buvo perduotos sukilėlių Kėdainių išdo komisijai, tačiau sukilimui jau rugsėjį Lietuvoje užgesus, grąžintas atgal į Josvainius⁴⁴. Tokią įvykių seką netiesiogiai liudija nedidelis vertikalus įplyšimas aptaisė, žemiau Vaikelio smakro, galbūt atsiradęs aptaisą sulenkus per pusę.

Įvertinus čia pateiktus duomenis, susidaro hipotetinis vaizdas, kaip ir kuriuo metu buvo keičiamas Josvainių Dievo Motinos paveikslas. Greičiausiai praėjus kiek daugiau nei šimtui metų nuo tada, kai aptaisas buvo uždėtas, 1794 m. jis nuimtas, o jau spėjęs apnykti paveikslas beveik visas pertapytas, mažiau keičiant Marijos ir Jėzaus veidus bei rankas,

⁴³ Kėdainių evangelikų reformatų bendruomenės aktas (1794).

⁴⁴ Panaši, tik blogiau pasibaigusi istorija, aprašyta Rafalo Witkowskio, buvo susijusi su Pažaislio kamaldulių vienuolyno didžiuoju varpu, kuris 1794 m. sukilimo metu buvo nuimtas, sudaužytas, šukės kaip patrankų liejimo medžiaga nuvežtos į Kauną. Tačiau sukilimą numalšinus, dalis nuolaužų sugrąžinta vienuolynui; žr. Witkowski (2014), 223, 224.

autentiški galbūt išliko tik rudos spalvos Marijos apdaro fragmentas krūtinės viršuje ir paveiksle pavaizduotos knygos puslapiai. Ši paveikslo „restauracija“ turėjo būti atlikta greitai po to, kai aptaisas buvo nuimtas, greičiausiai 1794 m. vasarą, todėl meistro ilgai ir toli neieškota. Galima spėti, kad buvo pasikviestas koks nors tapyti mokantis amatininkas iš netolimų Kėdainių. Dažytojo dekoratoriaus specializaciją nurodo marginimo spaudų panaudojimas puošiant Marijos apdarus. Vėliau, jau gražinus senąjį aptaisą, paveikslas dar kartą tvarkytas – vietoj prarastų karūnų pagamintos naujos. Greičiausiai tuo metu buvo nutapyta nauja Vaikelio galva, šį kartą pasirinkus patyrusį tapytoją, gal net susijusį su Pranciškaus Smuglevičiaus aplinka. Šis pakeitimas galėtų būti datuojamas XVIII a. pab. (po 1794 m.) ar XIX a. pr.

Josvainių Dievo Motinos paveikslo ikonografija

Dabar pažvelkime į Josvainių paveikslo ikonografiją. Lietuvoje yra ne vienas šimtas Dievo Motiną su Vaikeliu vaizduojančių paveikslų. Dauguma jų nutapyti pagal garsių paveikslų pavyzdžius, dažnu atveju – bizantiškosios kilmės. Josvainių paveikslui rasti pirmtako tarp plačiau paplitusių ir stebuklais pagarsėjusių paveikslų nepavyko. Vien tai jau laikytina išskirtine, nors ir neunikalia savybe. Šis paveikslas neturi oficialumo ir iškilingumo, kaip garsusis Trakų Dievo Motinos paveikslas. Nepertekia jis ir teologinių Atpirkimo, Gerosios Naujienos skelbimo idėjų, kai vaikelis Jėzus kairėje rankoje laiko evangeliją ar valdovo rutulį, o dešiniąja laimina tikinčiuosius ir visą pasaulį. Jei paveikslas nekabotų altoriuje ir nežinotume jo formato, būtų galima manyti, kad tai privačiai devocijai skirtas kamerinis kūrinys.

Josvainių paveikslo ikonografija pasižymi intymumu. Vaikelis Jėzus nusisukęs nuo žiūrovo, švelniai prisiglaudęs prie Motinos peties ir ją apkabinęs. Tokie paveiksliukai, vaizduojantys artimą ir švelnų Motinos ir Sūnaus santykį, graikiškai vadinami Eleuzos vardu. Šie paveiksliukai turi kelias atmainas, viena jų primena Josvainių paveikslą – Vaikelis vaizduojamas uždėjęs dešinę ranką Motinai ant krūtinės, o kairiąja (žiūrovui nematoma) ranka apkabinęs ją per petį. Šiam tipui priklauso garsioji Vladimiro

Dievo Motinos ikona. Tačiau Eleuzos tipo atvaizduose šventųjų asmenų skruostai visada būna suglausti, todėl Josvainių paveikslu šiam tipui priskirti negalima.

Tik nuėmus paveikslu aptaisą pasirodė, kad Vaikelis pavaizduotas stovintis, o ne laikomas Motinos rankoje (10 pav.). Jo kūną dengianti ilga tunika – įprastas bizantiškajai tapybai elementas. Tenka pastebėti, kad renesanso dailėje Vaikelis dažniau vaizduojamas nuogas. Kontrreformacijos laikotarpio dailėje jo kūnas vėl pradėtas slėpti. Šis prieš protestantišką reformą nukreiptas religinis judėjimas Lietuvoje daugiausia sutapo su manierizmo laikotarpiu dailėje. Manierizmo stiliaus bruožus galima matyti ir mūsų aptariamo paveikslu kompozicijoje – Marijos figūra nėra frontali, ji šiek tiek pasisukusi kairiuoju, lengvai į viršų pakeltu petimi į priekį, galva, nedaug palenkta, sudaro vos juntamą, manierizmo dailei būdingą sukimosi įspūdį. Manierizmo dailei būdinga ir nedidelė gracinga Marijos galva su ovaliu veidu ir išryškintas ilgas neپردengtas kaklas. Dešiniąjame drobės kampe pakabinta draperija rodo, kad scena vaizduojama interjere, galbūt lodžijos viduje. Tokią iliuziją sudaro segmentinės arkos pavidalu išlenktas paveikslu viršus, fone matomas žydras dangus, tačiau gilumoje nėra renesanso dailei būdingų peizažo elementų. Šiandien nežinome, kurie elementai pirminiai, o kurie atsirado pertapius paveikslą, galima tik spėti, kad draperija ir galbūt Vaikelio tunika nėra originalūs elementai, bet tai gali parodyti tik detalesni laboratoriniai paveikslu tyrimai.

Originaliu elementu laikytina kompozicijos priekyje, apačioje, ant „stalo“ padėta Valandų knyga, kurią verčia Marija ieškodama reikiamos maldos. Po restauravimo nuėmus purvo ir suodžių sluoksnius pasirodė, kad knygos puslapių paraštės turi geltonus apvadus, papuoštus augaliniais motyvais (12 pav.). Tokia puošyba buvo būdinga rankraštiniams iliuminuotoms knygoms, paplitusios maždaug iki XVI a. vid. (13 pav.), kai puošnius iliuminuotus manuskriptus galutinai išstūmė spausdintos knygos. Tokie manuskriptai dėl savo brangumo buvo itin aukšto statuso požymis. Kaip matyti iš paveikslu pavaizduotos knygos, jo autorius buvo matęs panašiai dekoruotų manuskriptų. Tai gali būti nuoroda ne tik to, kad paveikslą nutapęs dailininkas bendravo su aukšto statuso asmenimis, o tai savo ruožtu liudija aukštuomenės pripažinimą ir jo gabumų vertinimą,

12. Josvainių Dievo Motinos paveikslas. Knygos fragmentas. Renatos Kalvaitės nuotrauka, 2025

bet ir galbūt itališką Josvainių paveikslo originalo kilmę, nes vargu ar artimas kilmingo aristokrato ir dailininko santykis galėjo egzistuoti XVI ar XVII a. Lietuvoje.

Svarbus elementas, galintis padėti datuoti paveikslą, yra mūsų pamintas „stalas“ – jis ne tik nurodo svetimus kraštus, bet ir kitą laiką. Tokią siaurą per visą paveikslo plotį einančią plokštumą reikėtų vadinti suolu ar architektūriniu parapetu. Elementas būdingas Italijoje XV a. II p. tapytiems Dievo Motinos paveikslams, nors žinomi ir seniau tapyti kūriniai. Tokie suolai, vaizduojami kompozicijos priekyje, per visą paveikslo plotį, ypač būdingi Carlo Crivelli (apie 1430–1495), Giovanni Bellini (apie 1430–1516), Antoniazzo Romani (apie 1430–1510) sukurtiems Dievo Motinos atvaizdams. Suolą galima pamatyti ir Raffaello (1483–1520) Mackintosho madonos paveiksle (1509–1511). Ant tokio suolo dedamos knygos, vaisiai, indai, net tupi paukščiai, daugeliu atvejų ant jo stovi ar sėdi Jėzus. Paveikslai su tokiomis suolais mūsų geografiniame regione labai reti. Lenkijoje tokių žinoma vos keli: Krokuvos Dievo Kūno bažnyčioje (datuojamas 1510 m.), Tarnobžego dominikonų bažnyčioje (datuojamas XVI a.) ir Gostynio (Didžioji Lenkija) bažnyčioje (datuojamas 1540 m.), deja, apie jų autorius ir kilmę

13. *Officium Paruum Beatae Mariae Virginis*. Apie 1500 m. Biblioteca de la Fundación Lázaro Galdiano, Madridas, Spanija. IS: <https://www.bibliotecaazarogaldiano.es/mss/i15516.html>

žinių nedaug. XVII a. datuojamame Josvainių paveiksle tokio suolo vaizdavimas yra aiškus anachronizmas, tačiau jis aiškiai parodo, kad Josvainių Dievo Motinos paveikslo prototipas egzistavo ir buvo sukurtas greičiausiai Italijoje galbūt XVI a. I p., kai tapyboje jau reiškėsi manieristinės tendencijos.

Pagrindinius Josvainių paveikslo kompozicijos elementus – ant suolo stovintį vaikėlį Jėzų, prisiglaudusį prie Motinos, uždėjusį dešinę ranką jai ant krūtinės ties petimi, o menama kairiąja ranka apkabinusį Mariją – galima rasti ne viename XV–XVII a. italų meistrų paveiksle, tarp jų bene garsiausia yra mūsų minėta Raffaello Mackintosho madona, tačiau beveik

visais atvejais Vaikelis atsisukęs į žiūrovą, o Motina kairiaja ranka laiko nuogo Vaikelio pėdą. Todėl tenka konstatuoti, kad Josvainių Dievo Motinos ikonografija perimta iš italų renesanso dailės, tačiau paraidžiui neatkartoja nė vieno mums žinomo kūrinio.

Minsko bernardinų Madona

Anksčiau buvo minėta, kad nepavyko rasti Josvainių Dievo Motinos paveikslų prototipo, bet turime duomenų, kad XVII a. Lietuvoje buvo ir kitas tokios pat kompozicijos paveikslas, iki XIX a. vid. priklausęs Minsko bernardinų vienuolyno bažnyčiai. Nors ši bažnyčia dabar atlieka katedrinio soboro – pagrindinės Minsko ir visos Baltarusijos stačiatikių šventovės – funkcijas, apie pastato katalikišką praeitį žinoma nedaug. Bernardinų vienuolyną pradėjo kurti „pamaldūs piliečiai“ 1630 m.⁴⁵ 1633 m. Trakų vaitada Aleksandras Sluška (apie 1580–1647) suteikė Minsko bernardinėms fundaciją, taigi tuo metu vienuolės turėjo būti įvesdintos į naujai pastatytą medinį vienuolyną ir bažnyčią. 1642 m. A. Sluškos iniciatyva prasidėjo mūrinių pastatų statybos⁴⁶. Pagrindiniai mūro darbai greičiausiai buvo baigti 1645 m.⁴⁷ Tais metais bažnyčia galėjo būti pašventinta, tačiau dėl karo veiksmų ir rusų okupacijos ji konsekruota tik 1687 m.⁴⁸ 1853 m. vienuolynas buvo uždarytas⁴⁹, 1866 m. bažnyčia paversta cerkve. Apie 1922 m. cerkvė uždaryta ir paversta sporto sale. Iš bažnyčios reikmenų ir paveikslų nieko neliko.

Apie Minsko bernardinų Dievo Motinos paveikslą žinoma, kad jis buvo pakabintas bažnyčios didžiajame altoriuje⁵⁰ ir turėjo sidabrinį aptaisą⁵¹. Taip pat išliko XVII a. II p. padarytas paveikslų raižinys (14 pav.). Autorius tiksliai nežinomas, tačiau neabejojama, kad paveikslas buvo išrai-

⁴⁵ Tyszkiewicz (1858), 189.

⁴⁶ Дзянісаў (2011).

⁴⁷ Janas Kurczewski 1645-uosius nurodė kaip vienuolyno įsteigimo datą, o tai yra akivaizdi klaida. Sprendžiant iš mūrinių pastatų statybos pradžios laiko, tai galėtų būti naujai pastatytos bažnyčios pašventinimo data. Žr. Kurczewski (1908), 471.

⁴⁸ Яроменка (2003), 190.

⁴⁹ Дзянісаў (2007), 293.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Яроменка (2003), 190.

14. Tarasevičius (Aleksandras ar Leonas?). *Minsko bernardinių Dievo Motinos paveikslas*. Apie 1672 m. Varšuvos nacionalinė biblioteka

žytas kažkurio iš brolių Tarasevičių, vienu iš geriausių to meto Lietuvos gra-verių – vienose publikacijose autoriumi laikomas Aleksandras⁵², kitose – Leonas⁵³. Piešinys graviūrai buvo daromas iš natūros, todėl perduoda mums realų vaizdą, kaip Dievo Motinos atvaizdas tuo metu atrodė – detalai per-teikiant ne tik patį paveikslą, bet ir ant jo buvusias uždėtines puošmenas. Atidžiau išsižiūrėjus, galima teigti, kad raižinyje pavaizduotas paveikslas

⁵² Račiūnaitė (2018), 132.

⁵³ Račiūnaitė (2019), 330.

dar neturi ant jo vėliau uždėto metalinio aptaiso. Taip galima spręsti pagal lygius ir neornamentuotus šventųjų asmenų rūbus ir perteiktą jų medžiagiškumą – uždėjus puošnų aptaisą autentiškos pavaizduotų asmenų rūbų formos dažniausiai paslepiamos ir tokį paveikslą kopijuojantys dailininkai paprastai perteikia matomą ornamentuotą paviršių, kuriame sunkiai atsekama apdarų sandara, audinių klostės ir kitos detalės.

Paveikslo kopijavimo metu pavaizduotų asmenų galvas puošė uždarojo tipo karūnos ir platūs spinduliniai nimbai su uždėtinėmis žvaigždėmis. Marijos krūtinę puošė ištisa apkaba vėrinčių ir grandinių su dideliu rozetės formos pakabučiu apačioje, o ant Vaikelio kaklo uždėti tik du nedideli vėriniai. Į Marijos kairiąją ranką, padėtą ant knygos, nenatūraliai įstatytas karališkasis skeptras primena didžiulį rašymo įtaisą. Iš šių puošmenų matyti, kad paveikslas tuo metu buvo itin gerbiamas ir sulaukęs nemažai tikinčiųjų teikiamų dovanų. Mums žinomas tik vienas paveikslo raižinio egzempliorius. Spėjama, kad jis galėjo pasirodyti panašiu laiku ar šiek tiek vėliau, kai Vilniuje 1672 m. buvo išspausdintas oficialiai patvirtintas šio paveikslo stebuklų aprašymas⁵⁴.

Identifikavus uždėtinius elementus, pagrįstai galima teigti, kad Minsko paveikslo kompozicija buvo beveik identiška Josvainių paveiksliui. Iš bernardinų paveikslo galima suprasti, kas slypi po išmargintais Josvainių Marijos „marškiniais“ – Minsko Dievo Motinos apdarai iš esmės atitinka pavaizduotus Josvainių paveikslo metaliniame aptaise, bet ne mūsų anksčiau aptartus, dabar paslėptus po metalo skarda. Josvainių paveiksle basas Vaikelis stovi ant neaiškios formos balsvo audinio skiautės, vizualiai atrodančios taip, lyg būtų padėta ant apsiaustu pridengto dešiniojo Marijos kelio. Iš Minsko paveikslo raižinio tampa aišku, kad tai apsiausto kampu pridengta suolo dalis. Ties jo viduriu, pačiame priekyje, buvo padėtos trys rozės, kurių simbolika susisiečia su Trakų Dievo Motinos paveikslu⁵⁵. Šio ikonografiškai svarbaus elemento Josvainių paveiksle nebėra – greičiausiai jo apačia, galbūt paveikslą dedant į naują altorių, buvo nupjauta, ne tik pašalinant suolo pakraštį su rozėmis, bet ir nupjaunant maldų knygos viršutinį pakraštį.

⁵⁴ *Morze łaski Bozey* (1672). Vienas šio itin reto leidinio egzempliorius saugomas Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje. Žr. <https://polona.pl/preview/2c3207cb-14e5-42b6-bd82-0a1bdb3512ff>.

⁵⁵ Račiūnaitė (2018), 134–136.

Josvainių paveikslo ir Tarasevičiaus raižinio palyginimas ne tik atskleidžia Josvainių paveikslo dingusius elementus, bet ir parodo skirtumus – Minsko paveiksle, dešiniajame kampe, nėra draperijos, o tai sustiprina mūsų prielaidą, kad ji buvo nutapyta galbūt 1794 m. įvykdytos paveikslo „restauracijos“ metu. Josvainių paveiksle šventųjų asmenų galvų nesupa nibmai ir pagaliau Minsko paveiksle ant stalo guli atversta knyga su aiškiai matomu tekstu, o Josvainių – knyga verčiama ir jos lapai vaizduojami judesyje.

„Viešpaties malonių jūra“

Mūsų temai daug reikšmingos informacijos suteikia jau minėta 1672 m. Vilniuje išspausdinta knyga „Morze łaski Bozey“⁵⁶. Šio leidinio analizei prof. Vaida Kamuntavičienė yra paskyrusi nemažos apimties straipsnį⁵⁷. Kadangi publikacija prieinama ne visiems skaitytojams, tenka trumpai apibūdinti minėtą knygą ir jos autorius.

Knyga „Morze łaski Bozey“ (knygos puslapiai nenumeruoti) paskirta Minsko bernardinių Dievo Motinos paveikslo istorijai ir stebuklams. Įžangą ir pabaigos žodį parašė tuometinė Minsko bernardinių vyresnioji Pranciška Judicka⁵⁸. Jos rūpesčiu ir vienuolyno lėšomis knyga išspausdinta. Leidinys sumanytas kaip tuometinio Vilniaus vyskupijos administratoriaus, vyskupo Mikalojaus Slupskio sudarytos komisijos ištirti Minsko bernardinių Dievo Motinos paveikslo stebuklus darbo apibendrinimas ir patvirtintų stebuklų sklaida⁵⁹. Tačiau ryškus ir antraeilis tikslas – pagerbti Josvainių seniūną A. Judickį. Knygos pradžioje jam skirta dedikacija papuošta giminės herbu (15 pav.). P. Judicka dedikaciją pasirašė – „prielanki

⁵⁶ *Morze łaski Bozey* (1672). Šios publikacijos nuorodą maloniai suteikė prof. Vaida Kamuntavičienė. Ligtolines paieškas ap sunkino įrašas Karolio Estreicherio bibliografijoje, kurioje aprašytas defektuotas egzempliorius, be titulinio puslapio, o vietoj pavadinimo pateiktas knygos turinio aprašymas „Historya o cudownym obrazie Najs. Panny w klasztorze mińskim panien zak. S. Franciszka“. Žr. Estreicher (1882), CXXXIX.

⁵⁷ Kamuntavičienė (2022), 1–18.

⁵⁸ Pranciška yra vienuoliškas vardas, jos krikšto vardas nežinomas. Kaip matyti iš į knygą įdėtų tekstų, Pranciška buvo išsilavinusi, išmanė antikinę literatūrą, mokėjo lotynų kalbą, neblogai valdė plunksną. Vis dėlto negalime atmesti galimybės, kad šie rašto darbai atlikti samdyto rašto žinovo.

⁵⁹ Kamuntavičienė (2022), 5.

15. Autorius nežinomas [Tarasevičius?]. Aleksandro Judickio herbas.

Iš: *Morze laski Bozey* [...], Vilnius, jėzuitų spaustuvė, 1672

sesuo“ (*Zyczliwa Siostra*), o rūpestis ir globa, kuriuos Minsko bernardinėms parodė Aleksandras, bylotų apie artimus giminiškus santykius, todėl šis parašas greičiausiai nėra standartinis ir mandagus vienuolės įsivardijimas, jis atspindi realią giminystę.

Literatūroje teigiama, kad Judickiai – kilmingųjų giminė, įsitvirtinusi Rečycos paviete⁶⁰, kur gavo valdas po Stepono Batoro žygio į Pskovą. Jie siejami su Judičių⁶¹ dvaru (ba. *Юдзицьки*; dabar tai Rogačevo r., Gome-

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Vietovardis beveik tapatus prūsiškajam *Judyčiai*. Jį turėjo dvi gyvenvietės – viena buvo Karaliaučiaus apylinkėse ir dabar vadinasi Mendelejevu, kita yra netoli Marienburgo (dabar Malborkas,

lio sr., Baltarusija). Aleksandras, Rečycos stalininko Konstantino sūnus, buvo vedęs Oną Felicijoną Ruckytę. 1648 m. kaip elektorius dalyvavo Jono II Kazimiero Vazos rinkimuose⁶². 1655 m. švedams okupavus Žemaitiją, A. Judickis išgarsėjo kaip vienas iš pasipriešinimo lyderių kovose su okupantais ir nemažai prisidėjo prie šio krašto išlaisvinimo. Žinoma, kad A. Judickis turėjo tris seseris – Konstanciją, Florenciją ir Liudviką⁶³, pastarosios dvi, kaip ir Pranciška, buvo vienuolės bernardinės. Tad pamaldumas buvo gili šios šeimos tradicija.

Knygos dėstymo pradžioje trumpai nupasakota Minsko bernardinų paveikslų istorija. Paveikslas buvo atsiųstas iš Romos popiežiaus Urbano VIII (1568–1644; popiežius nuo 1623 m.) poniai Sofijai Zenovičiūtei, Aleksandro Sluškos (1580–1647), Žemaitijos kašteliono, vėliau Minsko ir Trakų vaivados žmonai, kaip dovana už jos pačios rankomis „nuostabiai pagamintą“ (*misternie wyrobiony*) liturginį aparatą su priedais (*apparat ze wszystkim*)⁶⁴. Sluškų namuose saugomas paveikslas greitai pradėjo garsėti „dideliais stebuklais“. Įsteigus bernardinų vienuolyną, vienuolių įvesdinimo (introdukcijos) metu paveikslas buvo paaukotas jų bažnyčiai⁶⁵. Kaip jau minėjome, įvesdinimas įvyko 1633 m. Remiantis anksčiau atlikta paveikslų analize, galima teigti, kad popiežiaus dovanotas paveikslas galbūt nebuvo naujas ir dovanojimo metu jau turėjo apie 100 metų.

Ką pasakoja Josvainiuose nutikę stebuklai

Knygos „Morze łaski Bozey“ paskutinė dalis parašyta Josvainiuose. Jos įžangoje nurodyta, kad tai A. Judickio, jo žmonos ir tuometinio Josvainių ir Plungės klebono, Kėsio kanauninko kun. Juozapo Jakavičiaus liudijimai, šių asmenų parašai įdėti ir teksto pabaigoje. Pasakojimus greičiausiai surašė

Lenkija) ir vadinasi *Judyty*. Neatmestina galimybė, kad ir Baltarusijoje esantys Judičiai gali būti prūsiškos kilmės.

⁶² Daugiau informacijos žr. Wasilewski (1965), 309.

⁶³ Kamuntavičienė (2022), 5.

⁶⁴ Tokį „aparatą“, paprastai vienos liturginės spalvos, sudaro arnotas, dvi dalmatikos, kapa, stula, manipulas, kieliko veliomas ir bursa. Sunku patikėti, kad Sofija Zenovičiūtė-Sluškiene viena išsiuvinėjo tiek liturginių rūbų, bet tai jau ne šio tyrimo klausimas.

⁶⁵ *Morze łaski Bozey* (1672).

Josvainių klebonas, nors neatmestina galimybė, kad kai kurių fragmentų autorius galėjo būti ir A. Judickis. Šioje knygos dalyje pasakojama apie Josvainiuose įvykusius stebuklingus nutikimus Lietuvai lemtingu ir tragišku laikotarpiu, kai 1655 m., vykstant karui su rusais ir švedais, beveik visa šalis buvo okupuota svetimų kariuomenių.

Prieš rusams užimant Minską, tenykštės bernardinės, pasiėmusios popiežiaus dovanotą Dievo Motinos paveikslą, pasitraukė į Žemaitiją, į Josvainius, ir ten praleido dvylika metų. Akivaizdu, kad tai buvo apgalvotas sprendimas. Knygoje aprašyta, kaip kažkurioje Palenkės girioje ir pelkyne nuo užplūdusių priešų slėpėsi ponia Zaleska su seserimi ir tik per Dievo Motinos Minsko paveiksle užtarimą abi išliko gyvos⁶⁶. Zaleska greičiausiai buvo Minsko ar jo apylinkių gyventoja, nes žinojo paveikslą esant ir jam meldėsi. Taigi Palenkės girios buvo tapusios prieglobsčiu Minsko gyventojams. Bernardinės vyko dar toliau – į Žemaitiją ir akivaizdu, kad buvo tikimasi artimo žmogaus pagalbos bei apsaugos ir ją vienuolyno vyresniajai Pranciškai ir visam vienuolynui suteikė jos brolis Aleksandras.

Josvainiuose stebuklingasis paveikslas buvo saugomas koplyčioje dvare. Apie tai knygoje liudijama – 1660 m. pavasarį Šušvės upė labai ištveno, kažkuris dvaro tarnautojas, plaukęs valtimi, apvirto ir įsikibęs valtį plaukė upe. Tai matė kunigas ir vienuolės, jie šaukė jam nuo kranto, ragindami pasiaukoti stebuklingam paveikslui. Nelaimėlis už miestelio nuplaukė dar keletą gerų varsnų iki pat dvaro, kur stebuklingas paveikslas buvo saugomas, ir tik ten buvo išgelbėtas. Iš šio aprašymo aiškėja, kad vienuolės greičiausiai glaudėsi miestelyje prie bažnyčios, o stebuklingasis paveikslas buvo saugomas dvare.

Dar vienas liudijimas susijęs su pačiu paveikslu. Knygoje rašoma, kad 1656 m., gresiant švedų kariuomenės antpuoliui į Josvainius, vienuolės nusprendė pasitraukti toliau nuo priešo kariuomenės. Kaip tik tuo metu A. Judickio žmona pagimdė sūnų, pats Aleksandras negalėjo vykti kartu, nes turėjo organizuoti pasipriešinimą švedų įsiveržimui. Jis iš altoriaus nukabino stebuklingąjį paveikslą ir įdėjo jį į vežimą, į kurį jau buvo paguldėta gimdyvė. Pabėgėlės, nežinodamos, kur vykti, patraukė už perkėlos

⁶⁶ *Ibid.*

(greičiausiai Nevėžio). Išgirdusios apie pergalę, sveikos pargrįžo atgal⁶⁷. Akivaizdu, kad paveikslas šio pabėgimo metu turėjo apotropėjinę paskirtį ir prie jo vienuolės meldėsi prašydamos apsaugos. Stebuklu buvo laikoma, kad niekas iš pabėgėlių nenukentėjo ir per Marijos užtarimą buvo laimėta pergalė prieš švedus, leidusi saugiai sugrįžti į Josvainius.

Stebuklų knygoje greičiausiai paties A. Judickio ranka aprašytas skausmingas valstybės žlugimo momentas, kai nuo plūstančių priešų (rusų ir švedų) išsigelbėti bandantys žmonės vieni bėgdami skendo upių perkėlose, kiti ieškojo švedų užtarimo, tretį, pasidavę maskoliams, ištikimybės priesaikas rašydami „gyvybę ir sveikatą pirk“⁶⁸, o tie, kurie į jokią pusę nepasuko, prie stebuklingo paveikslo atsidavė Švenčiausiosios Mergelės globai, „ir davė Ponas Dievas visai Žemaičių Kunigaikštijai išsigelbėjimo būdą iš švedų nelaisvės, kai visa bajorija (*Nobilitas*), susirinkusi prie Josvainių 1656 m. gegužės 12 d., mane, Josvainių seniūną, regimentoriumi⁶⁸ išsirinko. Prie to paveikslo kunigas juos palaimino, patrynė vėliavas į paveikslą ir išjudėjo me taip sėkmingai prieš priešą, kad ne tik tai visas švedų įgulus išnaikinome, bet ir patį Grafmagnusą⁶⁹, prie kurio buvo susirinkę beveik šeši tūkstančiai švedų rinktinių karių, su vos pusantro tūkstančio iš Jo Karališkosios Didenybės valstybės sienų išvijome. Šios pergalės ir garbės nemirtingos, kurią Žemaičių Kunigaikštija laimėjo, niekam kitam priskirti negalima, tik tai Paneli ir paveiksliui stebuklingam“⁷⁰.

Paskutinis liudijimas mums ypač svarbus – po dvylikos metų Minsko bernardinėms susiruošus iš Josvainių sugrįžti į vienuolyną, A. Judickis, „trokšdamas, kad Švenčiausioji Panelė prieš išvykdama suteiktų malonių jam ir vietai šiai, patrynė stebuklingąjį paveikslą į kitą Panelės Marijos Čenstakaviškės“⁷¹. Iš šios frazės tampa aišku, kad dabar Josvainiuose saugomo Dievo Motinos paveikslo tuo metu dar nebuvo. Nemaža tikimybė,

⁶⁷ *Morze łaski Bozey* (1672).

⁶⁸ Regimentorius – etmono pavaduotojas ar kariuomenės dalies vadas, laikinai einantis pareigas, taip pat žygio suėjimo (lenk. *pospolite ruszenie*) vadas, kai nėra vaivados ar kašteliono.

⁶⁹ Turimas omenyje Magnusas Gabrielis De la Gardie (1622–1686) – Švedijos valstybės ir karo veikėjas. Per 1655–1660 m. karą su Abiejų Tautų Respublika Švedijos kariuomenės Lietuvoje vadas ir okupuoto krašto vietininkas.

⁷⁰ *Morze łaski Bozey* (1672).

⁷¹ *Ibid.*

kad aprašyme paminėtas Čenstakaviškės Švč. Mergelės Marijos paveikslas buvo tas pats, kuris 1648 m. Josvainių bažnyčios inventoriuje aprašytas kaip esantis didžiajame altoriuje.

Vietoj pabaigos

Iš čia pateiktos medžiagos galime daryti daugiau ar mažiau pagrįstas išvadas apie Josvainių Dievo Motinos paveikslo nutapymo laiką. Kaip išsiaiškino-me, šis paveikslas yra gana tiksliai kartotė stebuklingu pripažinto paveikslo, kurį Sofija Zenovičiūtė-Sluškienė 1633 m. dovanojo Minsko bernardinų bažnyčiai. Pirminė paveikslo atsiradimo Josvainyse koncepcija rėmėsi prielaida, kad paveikslas Josvainių bažnyčiai galėjo būti nutapytas apie 1648 m. ar keleriais metais vėliau, kai seniūno A. Judickio rūpesčiu Josvainių bažnyčioje buvo įrengti du nauji altoriai. Broliui paprašius, jo sesuo Pranciška lengvai galėjo įgyvendinti prašymą, ypač atsižvelgus į aplinkybę, kad Pranciška tris kadencijas buvo vienuolyno vyresnioji. Tačiau stebuklingojo paveikslo kartotė nėra minima knygoje „Morze łaski Bozey“. Lemiamą aplinkybę sudaro šiame leidinyje kelis kartus aprašytas mistinių galių perkėlimo veiksmas – į stebuklingą paveikslą „patrinant“ karines vėliavas ar kitą paveikslą, šiuo atveju, jau bernardinėms išvykstant į Minską, mistinės galios buvo „perduotos“ Čenstakavos Dievo Motinos paveiksliui, tapusiam stebuklingojo bernardinų paveikslo įpėdiniu Josvainiuose. Jei tuo metu būtų buvusi Minsko paveikslo kopija, greičiausiai šios galios būtų perduotos kaip tik šiam paveiksliui ir tai A. Judickis (ar Josvainių klebonas?) tikrai būtų paminėjęs savo ranka parašytame tekste.

Kita aplinkybė, paneigianti pirminę prielaidą, yra tai, kad Josvainių Dievo Motinos paveiksle nėra pavaizduoti jokie originalą papildę uždėtiniai elementai, kurie turėjo atsirasti per kelis dešimtmečius augant šio paveikslo kultui. Tad greičiausiai Josvainių paveikslas turėjo būti nutapytas neilgai trukus po to, kai bernardinės išvyko iš Josvainių, veikiausiai dar tais pačiais 1667 m.

Kartotės nutapymo aplinkybės ne tokios aiškios. Vienuolės iš Josvainių į Minską turėjo vykti per Vilnių. Akivaizdu, kad, pagal įprastą tvarką, keliaujantys vienuoliai privalo apsistoti savo ordino vienuolyne. Kiek truko

Minsko bernardinų viešnage Vilniuje, nežinome. Vis dėlto didelė tikimybė, kad kaip tik tuo metu buvo nutapyta stebuklingojo paveikslo kartotė. Aptikti gabų dailininką Josvainiuose ar rusų nusiaubtame Minske galėjo būti neįmanoma, bet Vilnius buvo išvaduotas iš rusų okupacijos jau prieš šešerius metus, daug pabėgusių miesto gyventojų grįžo, todėl čia buvo galima rasti tinkamą dailininką, galėjusį nutapyti stebuklingojo paveikslo kartotę.

Šią prielaidą pagrindžia ir dar vienas argumentas – kaip minėjome, Josvainių Dievo Motinos paveiksle nėra nutapytų karūnų, skeptro ir kitų uždėtinių elementų, kuriuos matome 1672 m. ar kiek vėliau padarytame raižinyje. Vargu ar kada bus žinoma tiksli šio fakto priežastis – gal seniau paveikslą puošę elementai iš brangiųjų metalų, prispaudus vargui, buvo perduoti kur nors Kėdainiuose, o gal buvo tvarkingai sudėti į rakinamą skrynįą, kad kelionėje nepradingtų. Bet kaip matyti iš maždaug po penkerių metų daryto raižinio, ant paveikslo tokių elementų buvo jau visai nemažai. Stebuklingojo paveikslo kartotė galėjo būti padėkos dovana vienuoles priglobusiems Josvainiams arba būti nutapyta seniūno A. Judickio pageidavimu ir lėšomis, kad simboliškai pakeistų ten dvylika metų saugotą paveikslą, kuris neabejotinai buvo sulaukęs vietinių gyventojų pagarbos. Ši aplinkybė paaiškintų ir tai, kodėl Josvainių Dievo Motinos kultas išaugo taip greitai, o visa tai vainikavo metalinio aptaiso pagaminimas ir naujas altorius.

Kadangi Minske saugotas originalas neišliko, Josvainių paveikslas yra vienintelis žinomas jo atkartojimas. Kartu jis perima ir didelę dalį paties originalo istorijos ir yra jo „įpėdinis“ Josvainiuose, primenantis XVII a. vid. Lietuvos katastrofą – šalies okupaciją ir išsilaisvinimą nuo priešų. Tai suteikia paveikslui netikėtą aktualumą šiais neramiais laikais.

Išvados

1. Josvainių Dievo Motinos paveikslas buvo nutapytas greičiausiai 1667 m. ar keleriais metais vėliau.
2. Josvainių Dievo Motinos paveikslas yra kartotė šiuo metu dingusio Minsko bernardinų Dievo Motinos paveikslo, sukurto greičiausiai XVI a. pr. Italijoje, kurį popiežius Urbonas VIII dovanojo Sofijai Zenovičiūtei-Sluškienei.

3. Tiriant nustatyti Josvainių Dievo Motinos paveikslo kaitos etapai: 1) aptaiso pagaminimas ir uždėjimas 1670–1690 m.; 2) karūnų pagaminimas ir uždėjimas XVIII a. pab., galbūt po 1794 m.; 3) paveikslo pertapyimas galbūt 1794 m.; 4) paveikslo „korekcija“ nutapius naują vaikelio Jėzaus galvą XVIII a. pab. (po 1794 m.)–XIX a. pr.; 5) paveikslo restauravimas 2004–2005 m.

4. Josvainių Dievo Motinos paveikslas nežinomu metu neteko apatinės dalies su ikonografiškai svarbiu elementu – trimis rožėmis.

5. Atsakyti į klausimą, ar vaikelis Jėzus iš pradžių paveiksle buvo pa-vaizduotas nuogas, gali padėti tik išsamūs laboratoriniai tyrimai.

Literatūra

- Bukowskis auction house. The Spring Classic Sale, Stockholm 562, lot 869: A German 17th century silver-gilt beaker.* 14 – 17 June 2011. <https://www.bukowskis.com/en/auctions/562/869-a-german-17th-century-silver-gilt-beaker-makers-mark-of-hans-wolf-hager-nurnberg-1660-s>.
- Estreicher Karol, *Bibliografia polska*, cz. II, t. I, Kraków: w drukarni C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882.
- Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae*, t. I: *Žemaičių vyskupijos vizitacija* (1579), parengė Liudas Jovaiša, Juozas Tumelis, Vilnius: Aidai, 1998.
- Fontes Historiae Lituaniae*, vol. III: *Codex Medicensis Seu Samogitiae Dioecesis, pars. I (1416. II. 13 – 1609. IV. 2)*. Collegit P. Jatulis, Romæ: Academia Litwana Catholica Scientiarum, 1984.
- Fontes Historiae Lituaniae*, vol. XI: *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, parengė L. Jovaiša, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011.
- Gloger Zygmunt, *Encyklopedja staropolska, ilustrowana*, t. IV, Warszawa: druk Piotra Laskauera i S-ki, 1903.
- Gryko Andrejuk Beata, Okoliczności i motywy sakralnych fundacji sapieżyńskich w XVII wieku, *Studia podlaskie*, t. XX, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2012, p. 75–89.
- Jovaiša Liudas, *Descriptio Dioecesis samogitiensis: komentaras, Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. XX, Vilnius: UAB Rotas, 2002, p. 225–239.
- Juzumas Vincentas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus, 2013.
- Kamuntavičienė Vaida, The Book of Miracles of the Bernardines of Minsk (1672), *Journal of Belarusian Studies*, t. XII (2022), Nr. 1–2, p. 1–18.

- Kėdainių evangelikų reformatų bendruomenės aktas, kuriuo patvirtintas bažnyčios varpo dovanojimas karo reikalams. 1794. VI. 17. <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C10000330485>.
- Kultūros vertybių registras. Kilnojamųjų kultūros vertybių paieška. <https://kvr.kpd.lt/#/heritage-search> [paieška pagal kodą 7908].
- Kultūros vertybių registras. Kilnojamųjų kultūros vertybių paieška. <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search> [paieška pagal kodą 7909].
- Kurczewski Jan, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych [...]*, Wilno: nakład i druk Józefa Zawadzkiego, 1908.
- Kviklys Bronius, *Lietuvos bažnyčios*, t. III: *Kauno arkivyskupija*, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1983.
- Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius: Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1973.
- Liškevičienė Jolita, Pažaislio Švč. Mergelės Marijos su kūdikėliu Jėzumi paveikslas: kūrinio ikonografijos kilmė ir jo reikšmės kontekstas, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 69: *Kultiniai atvaizdai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: importas ir sklaida*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013, p. 173–199.
- [Łopaciński Adam Krescenty]: A. K. Ł., Jaswojnie, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod redakcją B. Chlebowskiego, t. III, Warszawa: nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1882.
- Misius Kazys, Rietavo valsčius, seniūnija ir jos savininkai, *Rietavo apylinkės*, Kaunas: Lietuvos kraštotyros draugija, 1992.
- Misius Kazys, Šinkūnas Romualdas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Pradai, 1993. *Morze łaski Bozey. Maria Panna. Przy Obrazie Swym cudownym w Kościele Mińskim Pánien Zakonnych S^o Fránciszka, pod tytułem Narodzenia teyże Bogárodzice zostáiącym [...]*, Wilno: w Drukárni Akadémickiey Soc: Iesv, 1672, s. p.
- [Nowakowski Waclaw]: Waclaw z Sulgostowa, *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków: druk W. L. Anczyca i Spółki, 1902.
- Paknys Mindaugas, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
- Račiūnaitė Tojana, *Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.
- Račiūnaitė Tojana, Dievo Motinos rožė: Trakų stebuklingojo paveikslo ikonografijos kontekstai, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 90: *Po Trakų Dievo Motinos karūna*, sud. M. Paknys, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 115–146.
- Račiūnaitė Tojana, Kasiulytė Rūta, Madona su auskarais: Rykantų Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslo tyrimai ir restauravimas, *Acta Academiae Artium Vilnensis*,

- t. 92/93: *Restauravimo laboratorija*, sud. D. Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019, p. 305–339.
- Skrinskas Robertas Gedvydas, *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas: Judex, 1999.
- Stankevičienė Regimanta, XVII a.–XVIII a. I ketvirčio Lietuvos bažnyčių paveikslų aprašai ir jų ornamentika, *Ornamentas: XVI–XX a I pusės paveldo tyrimai*, sud. A. Aleksandravičiūtė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 61–118.
- Šinkūnaitė Laima, *Lietuva – Marijos žemė*, Marijampolė: Ardor, 1993.
- [Tyszkiewicz Eustachy]: E. T., O klasztorach zgromadzeń istniejących obecnie w diecezji Wileńskiej, *Teka Wileńska. Wydawana przez Jana ze Słiwina* [Adama Honorego Kirkora], Nr. 4, Wilno: druk Teofila Glücksberga, 1858, p. 189.
- Vaišnora Juozas, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: spaudė Fausto Failli, 1958.
- Valančius Motiejus, *Raštai*, t. II: *Zemaičių vyskupystė*, parengė V. Merkys [serija: Lituanistinė biblioteka, 12], Vilnius: Vaga, 1972.
- Wasilewski Tadeusz, Judycki Aleksander (zm. po 1677), *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI: *Jarosław–Kaplński Seweryn*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1965.
- Witkowski Rafal. Pažaislio kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios 1797 metų rugpjūčio 3 dienos vizitacija, *Bažnyčios istorijos studijos*, t. VII: *Žemaičių krikštas ir krikščionybė Žemaitijoje: šešių šimtmečių istorija*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2014, p. 223, 224.
- Žalėnas Gintautas, [Veliuonos] bažnyčios architektūra, *Veliuonos bažnyčia: istorija, architektūra ir dailė*, Vilnius: Veliuonos krašto istorijos muziejus, 2021, p. 62–105.
- Дзянісаў Уладзімір, Менскі кляштар бернардынак, *Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя*, т. II: *К–Я*, рэдкал.: Г. Пашкоў (гал. рэд.) [et al.], Мінск: Выдавецтва Беларускай савецкай энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2007, p. 292–293.
- Дзянісаў Уладзімір, Касцёлы г. Мінска ў XVI – пачатку XX стст. (паводле дакументаў НГАБ), Национальный исторический архив Беларуси. S. a., s. p. (Wayback Machine projekto kopija archyvuota 2011-11-09). https://niab.by/stat/dzianisau_kascioly/#22.
- Яроменка Алексей, *Каталіцкія святыні. Мінска-Магілёўская архідыяцэзія*, Мінск: Про Хрысто, 2003.

G i n t a u t a s Ž a l ė n a s

The Origin and Historical Context of the Painting of Our Lady in the Church of Josvainiai

Summary

The article provides a comprehensive analysis of the painting Our Lady of Josvainiai, exploring its historical background, iconography, time of creation and circumstances of origin. The study draws upon historical data, an analysis of iconographic sources and materials from the 2004 and 2005 restorations. For the first time in Lithuania, the article highlights the specific nature of the patronage by the ruler and the administrators of his estates—known as the elders (Polish: *storasta*)—which is reflected in the construction and decoration of churches belonging to the ruler's collation.

Josvainys (Polish: *Jaswojnie*) is a small town located in the Kėdainiai district, on the eastern edge of historical Samogitia. From the sixteenth to the eighteenth centuries, it served as the centre of the Josvainiai eldership, which was under the monarch's authority. Elders appointed by the king were responsible for managing the eldership, including the repair and decoration of the Catholic church in Josvainiai. Research reveals that the second wooden church in Josvainiai was consecrated in 1607. The oldest surviving inventory of the church, dated 1648, does not mention the painting of Our Lady. However, an inventory from the late seventeenth century notes that the painting was housed in a new altar and was distinguished by its many ex-votos. The cult of the painting is further evidenced by silver revetments created around 1670 to 1690, along with crowns dating from the late eighteenth century. It is believed that King John III Sobieski commissioned these silver revetments as a token of gratitude for his victory over the Ottomans at the Battle of Vienna in 1683. During a restoration, when the velvet covering the painting was removed, it became apparent that the infant Jesus had two heads: one original and the other painted and glued onto the painting. After the removal of the metal revetments, it was discovered that the painting had been repainted and that the revetments were adorned with decorations made using painters' and decorators' stencils. This alteration to the painting is hypothetically linked to the 1794 uprising. The silver revetments on the Josvainiai painting were likely donated to support the uprising, and a local craftsman quickly repainted the artwork. However, when the uprising failed, the silver revetments were returned.

The iconography of the Our Lady of Josvainiai painting is unique in Lithuania. It features the child standing and embracing his mother. While similar compositions can be found in Renaissance Italian painting, these usually include a bench or architectural parapet in the foreground, and in all known examples, the baby Jesus is depicted naked and facing the viewer. It is possible that Jesus was originally portrayed naked in the Josvainiai painting as well, but further laboratory tests are needed to confirm this hypothesis.

The study showed that the painting of Our Lady of Josvainiai is a derivation of the miraculous painting of Our Lady from the Bernardine monastery in Minsk. The original painting was presented by Pope Urban VIII (1623–1644) to Zofia Zenowiczówna, the wife of Aleksander Sluszka (1580–1647), who served as the Voivode of Minsk and later of Trakai. Eventually, the painting was transferred to the Bernardine monastery in Minsk, benefited by A. Sluszka. In 1655, amidst the war with Russia and Sweden, before the Russian forces occupied Minsk, the nuns fled to Josvainiai, taking the miraculous painting with them. The elder of Josvainiai at that time was Aleksander Judycki, who was the brother of Franciszka Judycka, the mother superior of the Bernardines in Minsk. Judycki was a notable military commander (regimentar) involved in the 1656 Samogitian uprising against the Swedes. After spending twelve years in Josvainiai, the Bernardines returned to Minsk in 1667. A copy of the Minsk painting was likely created during this period, which is currently housed in the church in Josvainiai. In 1672, a book titled *Morze łaski Bozey* was published in Vilnius, detailing the miracles attributed to the painting in the Bernardine Church in Minsk, some of which reportedly occurred in Josvainiai. In 1853, when the Russian authorities closed the Bernardine monastery in Minsk, the miraculous painting was lost. The painting in the church in Josvainiai remains the only known derivation of the miraculous painting.

Keywords: The painting of Our Lady of Josvainiai, Josvainiai church, the liberation of Samogitia from Swedish occupation, the Bernardine monastery in Minsk, the miraculous painting of the Bernardines in Minsk, Franciszka Judycka, Aleksander Judycki